

stycken av liknande språkliga och begreppsmässiga snårigheter. Framför allt i inledningskapitlet tycker jag att avhandlingsförfattaren gör det onödigt svårt för sig själv och läsaren. Språket blir komplicerat, meningarna långa och en smått högtidlig och stel ton som inte finns i resten av texten infinder sig. Vem är min publik? är en viktig fråga att ställa sig just i språk- och formuleringsöverväganden.

Jag vill däremot understryka den reflexiva skicklighet som Åsa Andersson bjuder oss på, vilket gör avhandlingen till ett intressant metodologiskt bidrag. Välbehövlig kritik av hitintills gjorda reflexivitetstests paras med en öppenhet inför hennes eget arbete. På så vis finns det två spännande historier att följa genom denna bok, dels den som gradvis ökar vår förståelse för de 24 Näsbyflickornas liv och villkor, dels den som hjälper till att avmystifiera forskningen genom att förvandla det anonyma forskarjaget till en person som resonerar med andra forskare, med flickorna och inte minst med sig själv kring pinsamheter och klavertramp – vilka inte bara blir till lustigheter utan på ett klokt sätt integreras i analysen.

Flickornas berättelser, och författarens förmåga att välja ut talande, insiktsfulla, gripande och mycket kloka delar av dessa berättelser är en av bokens stora kvaliteter. Här kan också andra läsare, som inte med detsamma skulle hålla med om att här sägs något viktigt, få följa med på den upptäcktsresa som det kan innebära när nya meningssammanhang begripliggörs med hjälp av god etnologisk kompetens.

Karin Salomonsson, Helsingborg

Maria Bäckman: *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Makadam förlag, Göteborg & Stockholm 2003. 239 s. English summary. ISBN 91-7061-003-7.

Ett svart raffset och kalsonger av märket Björn Borg, en vit t-shirt och kort trikåklänning, ett munspel och gitarrplektrum, piercing-ringar och en pocketbok av Kafka var några av de föremål som 1995 berikade Nordiska museets samlingar under temat "Sexiga saker". Föremålen hade valts ut av en grupp ungdomar och inhandlats tillsammans med etnologen Maria Bäckman som ett led i ett dokumentationsprojekt kring hur unga tänker om sexualitet.

Detta kan ses som en slags begynnelse på avhand-

lingsprojektet *Kön och känsla*, där intresset för ungdomars syn på sexualitet fortsatt stod i fokus, i synnerhet i relation till den samlevnadsundervisning som ges i skolan idag. Trots ett ivrigt tal och braskande exponering av "sex" i tidningar och tv, betraktas ofta sexualiteten som "privat" och dessutom driftsstyrd och biologisk, vilket sägs leda till en "naturlig" längtan efter sexuell utlevelse och reproduktion. Varför behöver vi då undervisning i "det mest naturliga" och varför skall staten lägga sig i denna process?

Först i världen

1955 blev Sverige först i världen med obligatorisk sexualundervisning, och i avhandlingen tecknas bakgrunden till detta smått revolutionerande steg. Det upplevda behovet av, och kravet på undervisning uppstod givetvis inte i ett vakuum utan påverkades av en rad andra samhällsfrågor såsom behovet av att begränsa spridningen av veneriska sjukdomar, styrningen av befolkningsfrågan, medikaliseringen av lösningar på samhälleliga och individuella problem, formerandet av en speciell ungdomskategori i behov av ledning, samt framväxten av en allt starkare kvinnorörelse.

Med den träffande rubriken "Folkhemmet, folkbildningen och folkhälsan" placerar Bäckman sexualundervisningen i en specifik kontext. I hälsoaspekten låg behovet av att begränsa sjukdomar, men också arvs-hygieniska motiv och så småningom åsikten att sexualiteten har en nära koppling till individens psykiska välbefinnande. I det betänkande som Befolkningskommissionen lade fram 1936 ville man att den förhärskande förbudsmoraliteten skulle ersättas med sociala reformer, familje- och bostadspolitik, och inte minst sexualupplysning, för att få människor att självmant praktisera en ansvarsfull sexualitet.

Det beskrivs hur det först runt förra sekelskiftet i Sverige kom att talas om en egentlig sexualpolitik, med syftet att uppnå ett visst sexuellt beteende. Nu avgränsades också vissa handlingar och känslor som just "sexualitet", vilket ansågs vara en konstituerande del av varje individ. Under 1900-talet blir dessa nya fält – sexualitet och fertilitet – föremål för ett allt starkare statligt intresse, med flera reformer. Sexualmoralen förändras – men beskrivs kanske inte bäst som frigörelse för det. Med idéhistorikern Claes Ekenstams ord bör denna uppmjukning ses i relation till "framväxten och spridningen av mer sofistikerade maktmekanismer" (s. 57). Och i detta sammanhang introduceras Michel Foucaults begrepp biopolitik, vilket syftar på hur områden

som hälsa, reproduktion och sexualitet blivit föremål för vetenskapligt, medicinskt och politiskt intresse.

Sexualundervisningen är givetvis en del av denna biopolitik, och har som sådan förändrats under tiden från 1955. Från att ha varit kunskapsfokuserad vill man idag arbeta mer med värderings- och attitydförändringar vilka ska åstadkommas genom en dialog. Man vill också starkare betona de positiva och lustfyllda – snarare än de problemorienterade aspekterna av sexualiteten. Skolan som förmedlare vill gärna av staten och läroplanen ses som den goda motvikten till det brus av olika budskap som når ungdomar via medier och kamrater.

Idag är det uttalade syftet med samlevnadsundervisningen att eleven skall lära sig att hantera sin sexualitet, sitt vuxenblivande och sin syn på relationer och andra människor. Detta ”hanterande” visar sig ta vägen över de kulturellt och socialt specifika genuskonstruktioner som gör kategorier som ”man” och ”kvinna” kulturellt begripliga. Bäckman skriver att så gott som alla resomang och kommentarer i undervisningen förr eller senare knöts till antaganden att könen är olika och sexualiteten dikotom. Detta särskiljande kunde manifesteras i att flickorna fick skriva sina svar under en frågestund på rosa lappar och pojarna på blå, att killar och tjejer delades upp var för sig i gruppdiskussioner. Denna logik, konkluderar författaren, sade att ”kön spelar roll” (s. 207).

Genus och sexualitet

För att kunna undersöka det ”ömsesidiga beroendeförhållandet” (s. 12) mellan genus och sexualitet finns det två målsättningar med avhandlingen: ”För det första vill jag visa hur samlevnadsundervisningen genomgående struktureras av att genus gav innebörd åt hur man i klassrummet förstod och talade om sexualitet.” För det andra att analysera ”hur föreställningar om en könstypisk sexualitet låg till grund för tolkningar som i praktiken reserverade olika sexuella handlingsutrymmen åt killar och tjejer” (s. 12). Om vi byter ut ”hur” mot ”att” har vi här en minimalistisk sammanfattning av avhandlingens huvudresultat.

För att uppfylla dessa två målsättningar arbetar Bäckman framför allt med tre teoretiska begrepp: genus, sexualitet samt mening/meningsskapande. Med genus avses dels föreställningar om och upplevelser av könskillnad, dels den meningskapande process som hela tiden genererar betydelser och innebörder som bidrar till att upprätta de ramar inom vilka vi tänker, talar och är. Med hjälp av Joan Scott betonas att maktaspekten i

genuskonstruktioner är viktigt att beakta. Föreställningar om könets beskaffenhet måste knytas samman med de samhälleliga villkor som män och kvinnor lever under. Genuskonstruktioner vidmakthåller och legitimerar rådande sociala förhållanden och används ofta för att förklara och motivera olika typer av social ojämlikhet. Teoretiska inspiratörer i denna diskussion är den redan nämnda Joan Scott, Judith Butler, Thomas Laqueur, men också svenska forskare som Lena Martinsson, Anna Sofia Lundgren och Pia Lundahl.

Flera forskare har idag valt att endast använda sig av begreppet genus för att undvika att läsaren skall uppfatta kön som något grundläggande som föregår genus. Bäckman har valt en något annan väg i sin framställning. Kön används dels som ett emiskt, dels som ett beskrivande begrepp. Det syftar alltså antingen på ”folks egna begreppsbildningar” (s. 15) eller på ”de kroppsliga särdrag som gör det relativt oproblematiskt att tala om eleverna som endera tjejer eller killar” (s. 15). Genus används däremot inte som ett beskrivande utan ett analytiskt begrepp. Författaren medger att dessa ibland glider samman eftersom det som informanterna talade om som kön skulle hon själv valt att analysera i termer av genus.

I samband med begreppet sexualitet diskuteras främst, under inflytande av queerteoretiker, den heterosexuella matrisen, eller heteronormativiteten. Den mer allmänna insikten att genus och sexualitet måste förstås i relation till kultur och samhälle, att kropp, kön och sexualitet är kulturellt konstituerade och definierade, snarare än naturgivna, betonas också här.

Med hjälp av Beverly Skeggs framhålls att sexualitet är något som både organiserar och organiseras. Man bör inte skilja på sexualitet som kategorisering, identitet och praktik.

Teoriavsnittet avslutas med att lyfta fram två dimensioner av språk: dess poetik, dvs. hur användningen av tecken i språket producerar mening, och dess politik, hur diskurser och diskursiva praktiker producerar kunskap och makt och hur individer kan erfara och agera utifrån vissa subjektspositioner. De båda dimensionerna är omöjliga att hålla isär eftersom ”språkets poetik samtidigt är dess politik” (s. 23). Stuart Hall är en central referens i detta sammanhang.

Kärlek, hora, runkbulle

Det är den teoretiska utgångspunkten att mening uppstår i relation till kategorier och språkliga indelningar som har gjort att avhandlingstexten har strukturerats kring

ett antal "väsentliga och betydelsemättade begrepp" (s. 24). Dessa är dialog, homosexualitet, hora, kärlek, runkulle samt lust. I samtliga dessa kapitel, utom det tredje som diskuterar sexualundervisningen och senare samlevnadsundervisningens historiska bakgrund, får vi vara med i klassrummet och ta del av killarnas och tjejernas erfarenheter och uppfattningar kring sexualitet. Sexualundervisningen här har som syfte att ifrågasätta föreställda könsskillnader, men samtidigt utgå från att dessa skillnader finns (vilket ges skiftande förklaringar).

Under tre terminer följde författaren den undervisning som gavs en gång i veckan i en gymnasieklass i den s.k. Norrskolan. Här hade de flesta eleverna stabil medelklassbakgrund och var i de flesta fall infödda svenskar. Som sådana tillhörde de det normgivande skiktet i samhället, som andra jämförde sig med. Här fanns också Eva, den lärare som under många år undervisat i samlevnad och föreföll ytterst engagerad i ämnet samt var en "riktigt bra pedagog" (s. 44). Hon hade också nära kontakt med andra forum för information som RFSU och Lafa och hade själv arbetat med att utvärdera undervisning kring dessa frågor.

Alla ungdomarna i klassen (utom en) intervjuades i grupp eller enskilt. Dessutom fanns det tillgång till vissa elevarbeten och till det undervisningsmaterial som producerades under frågestunder och som svar på t.ex. "Vad är upphetsande?" "Vad är kärlek?" Klassrumsmaterialet har kompletterats med allmänt informationsmaterial, tidskrifter och deltagande på informationsmöten och "sommarmarkanjer".

Mötet mellan författaren och "fältet", skapade i början oro, osäkerhet, genans och viss tveksamhet över hur detta ämne bäst skulle angripas. *Kön och känsla* är en feministisk avhandling och Bäckman säger att hon är feminist, men i mötet med ungdomarna presenterade hon sig som "sexualitetsforskare" för "att undvika att få svar eller beteenden som var tillrättalagda efter de ofta ganska infekterade antaganden om feminism" (s. 38), som hon mött genom åren.

Syftet med den livskunskapsundervisning som bedrevs i Norrskolan var flera. Dels ville läraren punktera fördomar och fastlåsta uppfattningar kring t.ex. homosexualitet, onani, förhållandet mellan sex och kärlek osv., dels ville hon åstadkomma mer djupgående värderingsförändringar kring vad som uppfattades som "manligt" respektive "kvinnligt" och vad dessa positioner medgav för handlingsutrymme för killar respektive tjejer. Detta illustreras kanske tydligast i diskussionerna

av horaepitetets användning där påståendet att sexualitet är något lustfyllt som kan praktiseras på ett "fritt" och lekfullt sätt oberoende av "kärlekskravet", effektivt punkterades av det rykte som den tjej som följde denna uppmaning ofelbart fick. Som Jeppe uttryckte saken i en intervju "...kvinnligt och manligt. Hora eller hjälte" (s. 121).

Ytterligare ett mål var att hos eleverna utveckla den reflexiva förmågan som betonas så starkt i dagens skola, att lära sig relativisera de egna bestämda ståndpunkterna och lyssna på "de andra". Eleverna själva menade ofta i intervjuerna att den stora skillnaden mellan killar och tjejer låg inte i synen på sexualitet utan hur talet om sexualitet hanterades i klassrummet. Här skaffade sig ofta flickorna ett övertag genom att klassificera killarna som omogna och barnsliga, ännu inte redo att tala seriöst om dessa frågor. Vid ett tillfälle, då onani togs upp, byttes rollfördelningen och flickorna tystnade medan pojkarna inte kunde förstå denna tystnad.

Reaktionerna i klassrummet var olika vid olika tillfällen. För killarnas del blev dessa häftigast när manlig homosexualitet togs upp, för flickornas del när manlig grupponani kom upp till diskussion. Dessa "spontana äckel- och maggropskänslor" understryker att både killar och tjejer formade sig själva i enlighet med de värderingar som var knutna till vetskapen om vem som var "hjälte, mes, hora eller bög" (s. 202).

Ett tema där eleverna verkade överens var hur man ville beskriva kärlek, som en könsneutral beskrivning av det största och bästa som kunde hända i livet. Viktigt att notera är dock att uppfattningen om kärlek var nära länkad till det heteronormativa idealet.

Den normerande lusten

I avhandlingens tredje kapitel introduceras, med hjälp av tidigare forskning, tanken att den sexuella njutning som tidigare varit relationell, alltså beroende av andra, alltmer kommit att röra individens förhållande till sig själv. Föreställningen att lusten väcks av attraktionen till en annan människa utmanas av tanken att begäret föregår mötet med den andre. Bäckman menar att ett problem med dessa uttalanden som länkar sexualitet till modernitet är att de kan verka könsneutrala, men i själva verket återger en förståelse av den manliga sexualitetens relation till lust. Den motsvarande kvinnliga relationen framstår som mycket mer komplicerad. Lust är ett ord som ger positiva eller negativa associationer beroende av vilket kön man talar om. Det är alltså ett starkt normerande begrepp.

Men även om talet om sexualitet är starkt normerande finns det gott om paradoxer och motsägelser. Denna motsägelsefullhet menar avhandlingsförfattaren i likhet med många andra etnologer, kan vara en stor tillgång och ger en levande beskrivning av hur motsägelsefull verkligheten kan vara. På samma gång är det viktigt att framhålla att det finns en tydlig ordning i effekterna av dessa motsägelser. Trots informanternas motstridiga åsikter och skiftande positioner var konsekvensen ofta entydig: bara tjejer blir horor, bara killar talar om sin onani, homosexuella anses inte riktigt normala och kvinnlig sexuell vidlyftighet är äcklig (s. 200).

När kategorier som ungdom och sexualitet kommer upp är det vanligen de heterosexuella pojkarna som får förkroppsliga dagens tankar om vad som är normalt. Normalt likställs här med den unga, bångstyriga, driftsstyrda och lustfyllda kåtheten. Författaren återkommer till språkets poetiska och politiska dimensioner i undervisningen med orden: "I klassrummet spann Eva och hennes elever gemensamt ett nät av tystnader, självklarheter och icke-problematiseringar kring de subjekspositioner som killarna både intagit och tilldelats" (s. 204). Det är detta nät av mening som bekräftar och reproducerar pojkarna som den tysta och självklara normen mot vilken tjejerna vägdes och mättes.

Aktörsperspektiv med nya kunskapsmål och ett viktigt förändringsredskap

Ett kännetecken på en bra etnologisk avhandling är att den förmår dig att se världen med nya ögon, med en skarp och ibland smärtsamt avslöjande blick. Repliker och beteenden som tidigare gled förbi framträder nu tydligt. Efter avslutad läsning av boken *Kön och känsla* blev det precis så för mig. När jag gick över skolgården hörde jag mellanstadieeleverna ropa "horamohammed". När jag passerade en grupp studenter på tågerrongen sänkte en av de unga kvinnorna rösten och sade "ja, inte för att det är min sak att tycka något, men med tio olika killar...". Och häromdagen kunde jag inte låta bli att säga vad jag tyckte till det butiksbiträde som ännu en gång frågade om det var en pojke eller flicka jag handlade till – och nu gällde det en reflexbricka! Dessa vardagliga händelser bekräftar alla viktigheten i Bäckmans undersökning, som på ett föredömligt sätt producerar nya insikter och igenkännande aha-upplevelser.

Det är inte alldeles okända ting som avhandlas i boken. Vi vet att genus och sexualitet är intimt sammankopplade och vi vet att killarna utgör normen mot vilken tjejerna mäts. Det är på så vis en bekräftande

avhandling och sådana behövs för att påminna oss och fördjupa svaren på frågorna Hur? När? Av vem? och Varför? Det är ofta svårt att sätta fingret på *hur* vi vet att något är på ett visst sätt – men här får läsaren en grundlig, mångfasetterad och analytiskt spännande lektion i hur genus och sexualitet länkas samman. Det är en läsning som i vissa stycken är deprimerande för att det fortfarande – eller snarare på nya sätt – är tjejerna som drar det kortaste strået, som motas in i ett fack för att hållas fast där. Lust, lekfullhet, "fria" relationer är trots alla upplysning om motsatsen, inte till för tjejerna.

Beskrivningarna och analyserna av klassrumssituationerna och ungdomarnas "tyckande" i intervjuerna är träffande och ger en god gestaltning. Kanske hade det gett ytterligare en dimension om läsaren hade fått möta informanterna på andra arenor än i klassrummet. Talet och görandet av genus och sexualitet hade kunnat kontextualiseras genom att följa med på discot, i hemmet eller på stan. En annan form av kontextualisering hade en tydligare diskussion av samhällets normer och statens roll vad gäller sexualpolitiken, och därmed också vad sexualundervisningen kunnat ge, kanske med hjälp av ett flitigare nyttjande av Foucaults biopolitik-begrepp.

Maria Bäckman har valt att göra en könsteoretisk analys. I valet av inspiratörer kan antingen anas ett djärvt sammansmältningsförsök eller ett teoretiskt vankelmod. Här kan anas en tvekan inför valet av en, som Margareta Hallberg kallar det i sin bok *Etnologisk koreografi*, stark eller svag socialkonstruktivistisk position. "Starka" konstruktivisterna som Judith Butler används flitigt men samtidigt märks en viss oro inför detta dekonstruktivistiska text- och talorienterade perspektiv. Författaren betonar att maktperspektivet, de materialiserade effekterna och en referent utanför språket måste erkännas. Önskan är att återinföra aktörsperspektivet men med andra kunskapsmål än den tidigare etnologins.

Det görs ett konsekvent val i det könsteoretiska angreppssättet. Genom att koncentrera sig på en aspekt ökas djupet i förståelsen av denna aspekt. Ändå hade det varit spännande att fundera över hur genus verkar i samspel med andra identitetskonstruktioner. Även om de flesta eleverna var infödda svenskar av medelklass vore det intressant att se hur genus får genomslag i elevernas kategoriseringar kring klass och etnicitet. "Etnicitet" är ju en giltig kategori även i det "svensktäta" Nordförort och inte bara i det "svenskglesa" Söderförort. Sexualitet och klass borde också vara en självklar kombination att undersöka.

Detta leder över till studiens generaliserbarhet. Trots

författarens kloka tankar och diskussioner om undersökningens specifika drag är det lätt att tänka: så här tycker ungdomar (underförstått ungdomar i allmänhet) om sexualitet. Det handlar om en speciellt utvald skola, en speciell lärare och speciella elever. Det behövs inte fler jämförande studier i andra skolor, men en ännu klarare diskussion om de specifika tillblivelsevillkoren och resultaten hade kanske varit bra.

Undersökningens genomskinlighet hade ökat av en tydligare diskussion av författarens egen roll, vad närvaron betydde för elevernas svar och uppträdande. Det bjuds på många kloka reflexioner och insiktsfulla svar från ungdomarna i det spännande materialet. Detta ställer stora krav på oss som professionella uttolkare, dels på att kontextualisera svaren, och skapa djupare insikter än vad själva intervju svaren gör, dels på ökad medvetenhet kring vår roll som deltagande forskare och vad vår närvaro genererar i form av t.ex. politiskt korrekta svar.

Detta är inte bara en avhandling som får oss att se vår omgivning med nya ögon; den väcker i positiv bemärkelse också många frågor, både av samhällsintresse och av inomvetenskaplig art. Dessutom är det en mycket vacker och läsarvänlig bok som jag hoppas kommer att få den uppmärksamhet den så väl förtjänar. Idealet vore att den verkligen används i det förändringsarbete av attityder och värderingar som så uppenbarligen behövs i långt större utsträckning än vad vi kanske är medvetna om.

Karin Salomonsson, Helsingborg

Kristina Gustafsson: *Muslimsk skola, svenska villkor – konflikt, identitet och förhandling*. Boréa Bokförlag, Umeå 2004. 242 s. English summary. ISBN 91-89140-32-X.

Under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet pågick bland etnologer en kritisk debatt kring det som ofta benämndes ämnets trevliggöring, kring tendensen att undvika det svåra och politiskt laddade. Idag har vi en etnologi som försöker svara på den kritiken. Speciellt riktar många nu sina blickar mot underordningsprocesser relaterade till genus, heteronormativitet, etnicitet, postkoloniala strukturer och klass. Kristina Gustafssons avhandling kan ses som en del i denna rörelse. Den behandlar konflikter som alstras när en muslimsk friskola trots massivt motstånd etableras i Jönköping i slutet av 1990-talet. Med detta ämnesval ger sig Gustafsson

i kast med en sammansmältning av flera brännbara forskningsfält. Så är skolan ett ideologiskt laddat fenomen omgärdat av idéer om hur individer bör leva och samhället bör se ut. Laddningen gäller i än högre grad friskolor. Det som behandlas är dock inte vilken friskola som helst utan en etnisk/konfessionell sådan. Därmed har Gustafsson beträtt ett fält som väcker debatt inte bara om utbildning och socialisation utan också om etniska relationer. Till detta kommer att den studerade friskolan är muslimsk och att fokus ligger just på de spänningar som omgärdar de nämnda forskningsfälten.

Med avstamp i den specifika konflikten i Jönköping vill Gustafsson problematisera politiska frågor som ”berör idén om ett mångkulturellt Sverige” (s. 20). Det gör hon genom att undersöka konfliktens etiska och politiska dimensioner. Betoningen ligger på att i postkolonial teoretisk anda problematisera liberala idéer och visa hur de bildar den fond mot vilken de problembeskrivningar som omger friskolan formuleras. Det som texten framförallt uppehåller sig vid är de olika villkor friskolans aktörer har att hantera. Dessa villkor är av lite olika karaktär. En typ är de *argument* som anförs emot friskolan och dess berättigande, en annan är de *problembilder* som dessa argument sammantaget formar. De *värden* Gustafsson menar att argumenten hämtar näring ur bildar ytterligare en typ av villkor. Som jag uppfattar saken är det dessa argument, problembilder och värden som i avhandlingens titel kallas ”svenska villkor”, även om detta inte görs explicit. Som en pendang till dessa ”svenska villkor” finns en kort skildring av de argument som så att säga talar för etableringen av friskolan ifråga.

Av undertitelnens tre teman – konflikt, identitet och förhandling – är konflikt det mest centrala. Det framstår i själva verket både som en teoretisk ingång och som empiriskt fokus. Som begrepp är det också ett av textens mer frekventa. Trots detta och trots att det är en term man sällan möter inom etnologin teoretiseras, definieras eller utreds det inte närmare, vilket gav mig som läsare en del huvudbry. Konflikt förekommer ömsom i pluralis, ömsom i singularis och tycks dessutom ha olika innebörder i olika delar av texten. Det ter sig närmast som ett slags paraplyterm som får beteckna alla de olika spänningar Gustafsson menar gestaltas i och kring friskolan – spänningar mellan olika argument, aktörer, värden, motstridiga stora berättelser, ideologier och sist men inte minst mellan det som diskuteras som ”svenskt” respektive ”muslimskt”.

Syftet i denna infallsrika avhandling är att ”med ut-